

การรักษาโรคในเภสัชชั้นธกะ

STUDY OF DISEASE TREATMENT IN BHESAJJA KHANDAKA

¹พระมหายศธิศักดิ์ เทชปญโญ และ ²สมเดช นามเกต
¹Phramahayoddisak Techapanyo and ² Somdet Namket

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ประเทศไทย
Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand.

¹hayoddisak_t@gmail.com

Received December 25, 2021; Revised February 12, 2022; Accepted March 20, 2022

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้เป็นการนำเสนอเรื่องโรคและยารักษาโรคที่ปรากฏในเภสัชชั้นธกะ และ เพื่อศึกษากระบวนการรักษาโรคในเภสัชชั้นธกะ ผลการศึกษาพบว่า สาเหตุของโรคส่วนใหญ่มาจาก 8 ประการ คือ โรคเกิดแต่ดีให้โทษ โรคเกิดแต่เสมหะให้โทษ โรคเกิดแต่ลมให้โทษ โรคที่เกิดทั้งดี เสมหะ ลม ให้โทษ โรคเกิดแต่ฤดูแปรปรวน โรคเกิดแต่การผลัดเปลี่ยนอิริยาบถไม่สม่ำเสมอ โรคเกิดแต่ความเพียรเกินกำลังและโรคเกิดแต่วิบากกรรมซึ่งก่อให้เกิดชินตของโรคของกายดังนี้ โรคภายนอก เช่น โรคเท้าแตก พุพอง แผล โรคฮิต ผื่นขึ้นตามตัว โรคภายใน เช่น ผอมเหลือง หรือดีซ่าน โรคตา ใช้ โรคท้องอืด โรคลมตามอวัยวะ โรคกลืนตัวแรง โรคอมนุษย์เข้าสิง สัตว์เลื้อยคลานและแมลงต่อย นอกจากนี้ยังมีโรคทางใจด้วย

ยาที่ปรากฏในเภสัชชั้นธกะ เป็นยาสมุนไพรที่ได้จากพืช จากสัตว์ จากแร่ธาตุ เนื้อสด และเลือดสด และการใช้อาหารสำหรับเป็นยาบำรุงร่างกาย เช่น น้ำข้าวใส น้ำต้มเนื้อ น้ำต้มถั่วเขียว ข้าวยาคุ กระบวนรักษาโรคที่ปรากฏในเภสัชชั้นธกะ จากการศึกษา พบว่า มีการวินิจฉัยโรคก่อน หาสาเหตุของโรค ต่อมาศึกษาคุณภาพของยาแล้วนำมารักษาโรคนั้น เช่น โรคภายนอกจะใช้ยาทา ยาพอก โรคภายในจะใช้การกิน รมควัน ยานัตถ์การผ่าตัด สำหรับโรคอมนุษย์เข้าสิงจะใช้เนื้อสดและเลือดสดรักษา การรักษาโรคที่ถูกยาแฝกโดยใช้ดินติดผานไถ แก้วพิษงูใช้ยามหาวิภู คือ คุณ มูตร เถ้า ดิน ในการรักษา สำหรับโรคทางใจนั้น รักษาด้วยไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา เมื่อวิเคราะห์โรคและยาสมัยพุทธกาลกับยาแพทย์แผนไทย

¹ นิสิต มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตหนองคาย

² ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สาขาวิชาพระพุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตหนองคาย

ปัจจุบัน พบว่า บางอย่างเหมือนกันและยังอยู่ บางอย่างมีการเปลี่ยนแปลง และบางอย่างหายไป

คำสำคัญ : การรักษาโรค, เภสัชชั้นธกะ, พระพุทธศาสนา

Abstract

This academic article presents To study disease and medicine which take place in Buddhism medical discipline 2.) To analyze the process of curing in Buddhism medical discipline. The result was found that most of the disease cause from 8 factors, for instances, The disease caused from bile, The disease caused from phlem, The disease caused from wind, The disease caused from bile, phlem, wind, The disease caused from season change, The disease caused from bodily movement irregularly, The disease caused from over effort, The disease caused from the result of action (Vipaka Mamma). This disease also affect both externally and internally to the people. Externally illness contains foot disease, Impetigo, Scabies, and rash all over the body. At the same time, internally sickness includes jaundice, eye infection, flu, flatulence, the bite from insects, being possessed by the spirit and mental illness also is classified in this category. The treatment in Buddhism medical discipline explained that the medications being used in the cure are produced by serval herbs which are made from plant's essence, mineral, raw meat, fresh animal blood and by product of cooking such as rice water, broth and water from boiling green beans. The study shows that the first step of curing is to analyze the symptoms and find the root of disease. Secondly, the study efficiency of medications in order to remedy the sickness. For example, drug for external use, oral drug, smoked theory, using fresh meat and animal bloods to cleanse the possessed people, using local herbs to neutralize poison from snakes and for the metal illness can be healed by virtue, concentration and discernment (wisdom). In this research proved that Buddhism medical discipline (traditional medicine) and Conventional medicine are relatively similar, however, some may change and some are disappeared.

Keywords : Disease Treatment of, Bhesajja Khandaka, Buddhism

บทนำ

พระพุทธศาสนาถือว่าการเจ็บป่วยเป็นปัญหาสำคัญของมนุษย์เช่นเดียวกับการ เกิด แก่ เจ็บ ตาย การเจ็บป่วยนั้นเป็นกระบวนการอย่างหนึ่งของทุกๆ ชีวิตที่ต้องดำเนินไป ตามกฎของธรรมชาติ ซึ่งไม่มีใครปฏิเสธได้ ดังที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ในพระสูตรตันตปิฎก อังคุตตรนิกายว่า ภิกษุทั้งหลาย โรค 2 อย่างนี้ โรค 2 อย่าง อะไรบ้าง คือ 1. โรคทางกาย 2. โรคทางใจ สัตว์ผู้อ้างว่า ตนเองไม่มีโรคทางใจตลอดระยะเวลาแม้ครู่เดียวหาได้ยาก ยกเว้น ท่านผู้หมดกิเลสแล้ว (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539 : 21/157/217) พระพุทธเจ้าได้เสนอทางออกแห่งปัญหาเหล่านี้ไว้แล้ว แต่บุคคลที่เจ็บป่วย ต่างก็แสวงหาวิธีการรักษาบำบัดที่แตกต่างกันไปเพื่อให้ตนเองหายจากความเจ็บป่วย ความทุกข์ทรมาน ที่ได้รับตามสภาพที่เป็น เพื่อให้มีสุขภาพที่ดีและมีชีวิตรอดพ้นจากความตาย

การหลุดพ้นจากความเจ็บป่วยทั้งทางกายและใจนั้น พระพุทธศาสนาได้ให้หลักการกล่าวไว้เป็นหลักธรรมหรือแนวปฏิบัติไว้ในหลายระดับด้วยกัน ตั้งแต่ระดับพื้นฐานระดับกลาง จนถึงระดับสูงสุด ที่จะช่วยแก้ปัญหาที่ต้นเหตุได้อย่างยั่งยืน โดยเฉพาะอย่างยิ่งตามกระบวนการแห่งไตรสิกขา คือการดำรงตนอยู่ในกรอบแห่ง ศีล สมาธิ ปัญญา เป็นหลักธรรมที่มีความสมบูรณ์ ครอบคลุมทุกระบบ ทุกกระบวนการ ไม่เลือกชั้นวรรณะ สามารถจัดการและแก้ปัญหาสังคมให้หมดไปได้อย่างแน่นอน ถึงแม้ว่าความเจ็บป่วยจะเป็นมรดกประจำสังขารของมนุษย์ก็ตาม ถ้าตราบใดมนุษย์ยังสังวร ระวัง ดูแล รักษาสุขภาพของตนให้ถูกต้องตามสุขอนามัย และได้ประพฤติตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา

พระไตรปิฎกที่เป็นหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา มีเนื้อหาที่ระบุถึงการรักษาโรคทางกายไว้มากมาย โดยเฉพาะพระวินัยปิฎก ในหมวดเภสัชขันธกะ ได้ระบุถึงการรักษาโรคต่างๆ ด้วยเภสัช 5 ชนิด คือ เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย พร้อมทั้งยาสมุนไพรที่ได้จากรากไม้ต่างๆ เช่น เปลือกไม้ ใบไม้ ผลไม้ ยางไม้ แร่ธาตุต่างๆ เช่น เกลือ กำมะถัน ผงมูลโคแห้ง แก้วผลพุพองและกลืนตัวและยานัตถุแก่ปวดหัว (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539 : 5/260/44.) พระบรมศาสดาทรงเป็นนายแพทย์ผู้เชี่ยวชาญพระองค์ที่มีความสามารถที่จะรักษาโรค คือ กิเลสพร้อมทั้งอนุสัยอันได้แก่ความโลภ ความโกรธ ความหลง และความมัวเมา พระองค์ทรงใช้ญาณตรวจดูโรค เมื่อรู้ภาวะของเหล่าสรรพสัตว์แล้ว ก็ทรงวางยา (แสดงธรรม) คือธรรมโอสถ ธรรมะบางหมวดเมื่อฟังแล้วพิจารณาตาม ทำให้จิตใจสงบระงับผ่อนคลายเป็นสมาธิส่งผลไปถึงกายให้หายจากโรคทางกายและโรคทางใจได้ ดังพระมหาภิณายเถระพิจารณาตามธรรมนั้นก็หายจากโรค เมื่อภิกษุอาพาธพระองค์ทรงรับสั่งให้ภิกษุทั้งหลายรักษาพยาบาลกันเอง และทรงรับสั่งว่า ถ้าหากภิกษุรูปใดมีความปรารถนาจะพยาบาลเรา ตถาคตแล้วไซ้ ขอเธอทั้งหลายจงพยาบาลภิกษุไซ้ เมื่อภิกษุเกิดอาพาธ ต้องแสวงหาเภสัช (ยาสมุนไพร) มาทำการรักษาและให้เป็นไปตามอาการของโรคแต่ละอย่าง ก่อนนั้นพระพุทธ

องค์ยังไม่ทรงอนุญาตยาสมุนไพรเพื่อรักษาพิษอาพาธ ทรงอาศัยเหตุนี้ เมื่อพิษอาพาธก็อนุญาตให้รับยาสมุนไพรและเครื่องบดยาหรืออุปกรณ์การปรุงยาไว้ใช้เอง ดังปรากฏในคัมภีร์วินัยปิฎกมหารวรรคตอนหนึ่งว่า พิษทั้งหลาย เราอนุญาตรากไม้ที่เป็นยา คือ ขมิ้น ขิง สด ข่า ว่านเปาะ ว่านน้ำ อุตพิศ ผัก เหี่ยวหมูและรากไม้ที่ใช้เป็นยาชนิดอื่นๆ ที่มีอยู่ แต่ไม่ใช่เป็นของเคี้ยวของฉัน เธอรับประเคนแล้วเก็บไว้ฉันเมื่อมีเหตุจำเป็นจึงฉันได้ (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539 : 5/260/46.)

พระองค์ได้เห็นความสำคัญของพิษด้วยความมุ่งหวังจะให้มีความสุขปราศจากการเจ็บไข้ได้ป่วยเมื่อมีความสุขดีแล้วจะเอื้ออำนวยต่อการปฏิบัติธรรมเพื่อให้บรรลุผลสำเร็จ ด้วยเหตุนี้พระองค์จึงทรงอนุญาตให้พิษที่อาพาธได้รักษาโรคให้หาย เพื่อรักษาสุขภาพให้แข็งแรงสมบูรณ์ทั้งกายและใจ โรคที่เกิดขึ้นมีทั้งที่รักษาหายและไม่หาย ไม่ว่าจะเป็นโรคทางกายหรือทางใจก็ตาม เหล่านี้ล้วนเป็นปัญหาที่ทำให้เกิดความทุกข์ของเหล่านมนุษย์ทุกยุคทุกสมัย แม้การแพทย์สมัยใหม่จะเจริญและได้รับการพัฒนามากแล้วก็ตาม ความทุกข์ที่เกิดขึ้นจากความเจ็บไข้ก็ยังสร้างปัญหาให้สังคมมาโดยตลอดยังไม่มีใครที่จะสามารถหาวิธีเอาชนะได้ในพระไตรปิฎกที่เป็นหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาที่จะเอาชนะปัญหาเหล่านี้ได้ เช่นการนำเอายาสมุนไพรมารักษาโรคของพิษในคราวอาพาธ รวมทั้งรักษาโรค เพื่อนำมาบำบัดการเจ็บไข้ได้ป่วย ศึกษาถึงวิธีการแก้ปัญหาของพระพุทธเจ้าในยามเจ็บป่วย การใช้ยารักษาโรคที่ใช้รักษาการอาพาธของพิษทำให้โรคหายได้

โรคที่ปรากฏในเภสัชชั้นธกะ

การอาพาธของพระภิกษุสมานพุทธการที่เกิดขึ้นในฤดูสารท แม้ข้าวต้มที่ดื่มเข้าไปกับอาเจียนออกมา แม้ข้าวสอยที่ฉันแล้วก็กับอาเจียนออกมา พิษเหล่านั้นชুবพอม หมองคล้ำ ซีดเหลือง เส้นเอ็นขึ้นพรั่ง เพราะโรคนั้นและมีโรคกระบวนการรักษาโรคที่ปรากฏในเภสัชชั้นธกะ ที่จะได้นำมาศึกษาครั้งนี้ ตามขั้นตอนดังต่อไปนี้

1. ความหมายของโรค

ในพระไตรปิฎกได้ให้ความหมายของคำว่า โรค ไว้ว่าหมายถึง ความเสียดแทง (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539 : 31/186/87.) และได้ให้ความหมายในเชิงอธิบายความหมายของโรคในวงกว้างไว้ว่า บุคคลใดเป็นโรค บุคคลนั้นมีสิ่งหนึ่งสิ่งใดเสียดแทงอยู่ พระพุทธเจ้าจึงทรงสอนให้มนุษย์สนใจและรู้จักตัวเองเป็นสำคัญ คือ รู้จักร่างกายและจิตใจของตน เพื่อที่จะได้บำรุงรักษาร่างกายและจิตใจให้ดำรงอยู่อย่างปกติสุข โดยปราศจากสิ่งที่คอยเสียดแทงอยู่ อย่างไรก็ตาม มนุษย์ยากที่จะหลีกเลี่ยงจากความเจ็บป่วยไปได้เพราะในชีวิตมนุษย์นั้นย่อมมีความผิดปกติทั้งทางร่างกายและจิตใจเกิดขึ้นอยู่เสมออันได้แก่ โรคที่เกิดขึ้น

ทางร่างกาย (รูป) และโรคที่เกิดขึ้นทางจิตใจ (นาม) ซึ่งเรียกรวมว่า โรคนามรูป (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539 : 21/31/24.)

หากกล่าวตามรูปศัพท์ คำว่า โรค มาจากภาษาบาลีว่า รุช แปลว่า เสียดแทง มีวิเคราะห์ตามหลักบาลีไวยากรณ์ว่า รุชชติติ โรโค (อาพาโธ) แปลว่า (ความอาพาธใด) ย่อมเสียดแทง เหตุนั้น (ความอาพาธนั้น) ชื่อว่า ผู้เสียดแทง (พระมหานิยม อุตตโม, 2547 : 171) นอกเหนือจากนี้แล้วคำว่า โรค ที่มีรากศัพท์มาจาก รุช ธาตุนี้ท่านได้แปลง ช เป็น ค ด้วยอำนาจของ ณ ปัจจัยในนามกิตก์ (หลวงเทพดรณานุศิษฐ์ (ทวี ธรรมธัช), 2556 : 122) หากกล่าวถึงความหมายทั่วไป คำว่า โรค ตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 ให้คำจำกัดความไว้ว่าหมายถึง ความเจ็บไข้ ความเจ็บป่วย (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546 : 673) ภาวะที่ร่างกายทำงานไม่ได้เป็นปกติจากเชื้อโรคเป็นต้น การเจ็บป่วย การได้รับอุบัติเหตุ การผิดปกติของร่างกายและจิตใจรวมทั้งอาการที่เกิดจากสภาพดังกล่าวนี้ด้วย โรคจึงเป็นสิ่งที่เสียดแทงชีวิต ใช้แทนคำว่า ทุกข์ ซึ่งทั้งโรคและทุกข์เป็นสิ่งที่บีบคั้นขัดข้องเป็นปัญหาต้องแก้ไขต้องกำจัดออกไปชีวิตจะไม่ได้ลำบากและนอกจากนี้ยังมีนักวิชาการทางพระพุทธศาสนาได้ให้ความหมายว่า โรค คือ สิ่งที่เสียดแทงชีวิต ใช้แทนคำว่า ทุกข์ซึ่งทั้งโรคและทุกข์เป็นสิ่งที่บีบคั้นขัดข้องเป็นปัญหาต้องแก้ไข ต้องกำจัดออกไปชีวิตจะไม่ได้ลำบาก (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตโต), 2542 : 110)

ดังนั้น โรค หมายถึง ความเจ็บไข้ ความเจ็บป่วย ความไม่สบาย โรคประจำตัว โรคที่ติดตัวอยู่ประจำรักษาไม่หาย ซึ่งเป็นปัญหาของมนุษย์ทุกคนปัญหาของชีวิตคือ ทุกข์ อาจเป็นโรคแอบแฝงตัวโดยที่ไม่มีการผิดปกติออกมาภาวะผิดปกติที่เกิดขึ้นทำให้รู้สึกไม่สบาย เสียดแทงให้เจ็บปวด หรือมีอาการที่ผิดปกติแสดงออกมาให้เห็น ในทางพระพุทธศาสนาถือว่าการเจ็บป่วยเป็นปัญหาสำคัญของมนุษย์ เช่นเดียวกับการ เกิด แก่ เจ็บ ตาย การเจ็บป่วยนั้นเป็นกระบวนการอย่างหนึ่งของทุกๆ ชีวิตที่ต้องดำเนินการไปตามกฎของธรรมชาติซึ่งไม่มีใครปฏิเสธได้

2. ประเภทของโรคที่ปรากฏในเภสัชชั้นธกะ

2.1 โรคทางกาย คือ ความเจ็บป่วยทางร่างกายจำแนกได้ 2 ประการคือ 1) โรคตามคํานิยมมี 2 ชนิดคือโรคอุกฤษฏ์ หมายถึงโรคที่คนไม่เย้ยหยันไม่เหยียดหยามไม่เกลียดชังไม่ดูหมิ่นมีเพียงชนิดเดียวคือโรคเบาหวาน และโรคทราหม หมายถึงโรคที่คนเย้ยหยันเหยียดหยามเกลียดชังดูหมิ่นได้แก่โรคต่างๆทุกชนิดยกเว้นโรคเบาหวานเช่นโรคเรื้อนโรคฝีโรคกลากโรคมอคร่อโรคลมบ้าหมู (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539 : 2/3-4/6-12.)

2.2 โรคตามอาการ มี 2 ชนิดคือโรคที่เกิดขึ้นภายนอกกาย เช่น กลากกลืนตัวแรง กลืนท้องคํ่าเน็ด(อวัยวะในที่ลับ) งูกัดตะขบกัดตาบอดต่อมผุดขึ้นทั่วร่างกายเท้าแตกผอมเหลืองแผลที่เท้า (เกิดจากสะเก็ดหินเจาะ) แผลที่ศีรษะแผลที่หน้าแผลที่ท้องคํ่าเน็ดฝีฝีดาษแผลพุพองแมลงป่องต่อยร่างกายกอบปรด้วยโทษมารกิดสิดวงทวารเรื้อนสิวหิดอัสสุกอัส

อัมพาต และโรคที่เกิดขึ้นภายในกาย เช่นของติดคอขาดอาหารขึ้นหูกช่องหูคอพอกครรภ์ตก ใช้ดีกำเริบท้องร่วงน้ำมูกตกระปิบกะปรอยเนื้องอกที่ลำไส้เบาหวาน โรคพรรตักปวดศีรษะ ปากมีกลิ่นเหม็นลงโลหิตลม ลมตามอวัยวะที่มีพิษลมในอุทร ลมบ้าหมูลมเสียดท้อง ลมเสียดยอกตามข้อ เสมหะกำเริบหูหนวกอาหารไม่ย่อย อหิวาตกโรค เป็นต้น (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539 : 2/217-219/212-213.)

2.3 โรคทางใจ คือ ความเจ็บป่วยอันเกี่ยวเนื่องกับจิตใจเช่นความไม่สบายใจความวิตกกังวลนอนไม่หลับเป็นบ้าหรือวิกลจริต โรคทางร่างกายและโรคทางใจนี้เกิดขึ้นกับมนุษย์ตลอดเวลาแต่โรคทางร่างกายนั้นมนุษย์สามารถดูแลรักษาและป้องกันให้ร่างกายมีสุขภาพดีทำให้เกิดโรคน้อยลงได้แต่สำหรับโรคทางจิตใจนั้นพระพุทธศาสนาถือว่าเป็นโรคที่เกิดขึ้นกับมนุษย์อยู่ตลอดเวลายากที่จะป้องกันไม่ให้เกิดได้ยกเว้นผู้ปฏิบัติธรรมจนบรรลุแล้ว ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า สัตว์ทั้งหลายผู้ปฏิญาณความไม่มีโรคทางร่างกายตลอดปีหนึ่งมีปรากฏผู้ปฏิญาณความไม่มีโรคตลอด 2 ปีบ้าง 3 ปีบ้าง 4 ปี บ้าง 5 ปีบ้าง 10 ปีบ้าง 20 ปีบ้าง 30 ปีบ้าง 40 ปีบ้าง 50 ปีบ้าง ผู้มีปฏิญาณความไม่มีโรคแม้ยิ่งกว่า 10 ปีบ้างมีปรากฏ... สัตว์เหล่าใดปฏิญาณความไม่มีโรคทางใจแม้ครู่หนึ่งสัตว์เหล่านั้นหาได้ยากในโลกเว้นแต่พระชินาสพเท้านั้น (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539 : 21/157/141.)

ในคัมภีร์พระไตรปิฎกได้กล่าวถึงประเภทของโรคคือการสมมติชื่อและทำการจัดกลุ่มของโรคให้เป็นหมวดหมู่โดยแบ่งออกเป็นกลุ่มใหญ่ๆได้ 2 กลุ่มคือโรคทางกายซึ่งประกอบด้วยโรคตามค่านิยม (โรคที่คนเย้ยหยันและไม่เย้ยหยัน) และโรคตามอาการ (โรคที่เกิดขึ้นภายในและภายนอกร่างกาย) และโรคทางใจซึ่งเป็นความเจ็บป่วยที่เกิดขึ้นภายในจิตใจ ในการรักษาโรคในแต่ละโรคนั้น จำเป็นต้องทราบสาเหตุในการเกิดโรคก่อน จึงจะสามารถทำการรักษาได้อย่างถูกต้อง ซึ่งในคัมภีร์พระไตรปิฎกได้ให้นิยามความหมายของสมุฏฐานของการเกิดโรค หมายถึงการรู้ที่ตั้งแรกของการเกิดโรคอันเป็นสาเหตุของการเจ็บป่วยซึ่งประกอบด้วย 8 สมุฏฐานดังนี้ 1) ธาตุสมุฏฐาน หมายถึง สาเหตุของความเจ็บป่วยอันเนื่องมาจากความเกิดขึ้น และผิปกติของมหาภูตรูปทั้ง 4 ประการ ที่ประกอบเป็นร่างกาย ได้แก่ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม และธาตุไฟ ซึ่งมหาภูตรูปทั้ง 4 นี้ ต้องอาศัยซึ่งกันและกันไม่สามารถขาดธาตุหนึ่งธาตุใดไปได้ หากมีการแปรปรวนเสียสมดุล หย่อน กำเริบ หรือพิการ ประการใดประการหนึ่งก็จะทำให้ร่างกายเกิดความเจ็บป่วยขึ้นมาได้ (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539 : 13/288/218.) 2) อุตสมุฏฐาน หมายถึง สาเหตุของการเจ็บป่วยอันเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงของอากาศตามฤดูกาล ได้แก่ (1) อากาศร้อน (2) เดือนถึงท้ายฤดูร้อน เดือนต้นแห่งฤดูฝน และ (3) ฤดูสารท (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539 : 2/611/524.) 3) อายุสมุฏฐาน หมายถึง ช่วงอายุที่เป็นสาเหตุของการเกิดโรคซึ่งมนุษย์มีโรคทุกวัย โดยเฉพาะอายุที่เป็นสาเหตุของโรค คือความชรา (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539 : 7/10/4.) 4) สัตว์สมุฏฐาน หมายถึง สาเหตุที่ทำให้เกิดโรคอันเนื่องมาจากสัตว์ ได้แก่

(1) ฝีเข้า (2) งูกัด (3) ยักษ์เข้าสิง และ (4) สัตว์ที่เจาะกินมันสมอง (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539 : 2/168/183.) 5) วิธีสมุฏฐาน หมายถึง สาเหตุที่ทำให้เกิดโรคอันเนื่องมาจากวิธีการรักษาที่ผิดพลาด หรือการบำบัดรักษาผิดวิธี ทำให้เกิดอาการเจ็บป่วยหรือทำให้โรคกำเริบ ได้แก่ (1) นวดพื้นมากเกินไป (2) นิงตัวนานเกินไป (3) นัตถุยาเกินขนาด (4) เกสซ์ และ (5) เกสซ์ที่ทำให้ครรภ์ตก เป็นต้น (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539 : 13/495/341) 6) อาหารสมุฏฐาน หมายถึงสาเหตุที่ทำให้เกิดโรคหรือทำให้โรคกำเริบอันเนื่องมาจากอาหาร คือ กินอาหารมากเกินไป หรือกินอาหารน้อยเกินไป ได้แก่ (1) ข้าว (2) น้ำ (3) เปรียง (น้ำมันที่ทำจากนมส้มและไขหรือเนย) (4) สุรา (5) สุกรมัททวะ (อาหารชนิดหนึ่ง ซึ่งปรุงด้วยเห็ดอย่างหนึ่ง ซึ่งเห็ดชนิดนั้นหมูชอบกิน) และ (6) อาหารประณีต (การปรุง) (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539 : 11/4/5.) 7. จิตสมุฏฐาน หมายถึงสาเหตุที่ทำให้เกิดโรคหรือทำให้โรคกำเริบอันเนื่องมาจากจิตใจ 8) กรรมสมุฏฐาน หมายถึง หลักของกรรมที่เป็นเหตุให้เกิดโรคนั้น จัดว่าเป็นเรื่องที่สำคัญที่สุดประการหนึ่งในพระพุทธศาสนา เพราะพระพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับกรรมหรือการกระทำทั้งทางกาย (กายกรรม), ทางวาจา (วจีกรรม) และทางใจ (มโนกรรม) กรรมหรือการกระทำทุกอย่างย่อมส่งผลแก่ผู้กระทำ ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน เป็นทายาทแห่งกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย กรรมย่อมจำแนกสัตว์ให้เลวและประณีต (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539 : 14/581/323.)

เห็นได้ว่าสมุฏฐานในการเกิดโรค หมายถึง การรู้ที่ตั้งแรกของการเกิดโรคที่ปรากฏในพระไตรปิฎกนั้น จำแนกออกได้เป็น 8 สมุฏฐาน ประกอบด้วยธาตุสมุฏฐาน อุตฺตสมุฏฐาน อายุสมุฏฐาน สัตวสมุฏฐาน วิธีสมุฏฐาน อาหารสมุฏฐาน จิตสมุฏฐาน และกรรมสมุฏฐาน นับเป็นพื้นฐานในการวิเคราะห์สาเหตุในการเกิดโรคในปัจจุบัน ด้วยวิวัฒนาการทางการแพทย์สมัยใหม่ทำให้สามารถวินิจฉัยโรคอย่างละเอียดได้ทำให้ทราบสาเหตุที่ทำให้เกิดโรคนั้น ๆ อย่างชัดเจนสามารถทำการรักษาโรคได้อย่างถูกต้อง

ประเภทของยาที่ปรากฏในเภสัชชั้นธกะ

ยานับว่ามีความสำคัญสำหรับการรักษาโรคต่างๆ โดยแยกประเภทได้ ดังนี้ คือ

1. น้ำมันเหลวที่เป็นยา

น้ำมันเหลวที่เป็นยา คือ น้ำมันเหลวหมี น้ำมันเหลวปลา มันเหลวปลาฉลาม มันเหลวหมู มันเหลวลา พระองค์ทรงอนุญาตให้ภิกษุอาพาธที่เป็นไข้รับประทานไว้และฉันในเวลาที่ยังอยู่ในช่วงกลางวัน และฉันในเวลากลางคืนเท่านั้น (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539 : 5/262/45-46.) “รากไม้ชนิดต่างๆ ที่เป็นยา” คือ ขิงสด ว่านน้ำ ว่านเปาะ อุตฺตพิต

ข้า แผลง แห้วหมูหรือรากไม้ชนิดอื่นๆ ที่เป็นยา แต่ไม่ใช่ของเคี้ยวของฉัน ทรงอนุญาตให้ภิกษุที่อาพาธรับประทานแล้วเก็บไว้ฉันได้ตลอดชีพ แต่ให้ฉันได้เฉพาะที่มีเหตุจำเป็นเท่านั้น ถ้าไม่มีเหตุจำเป็น ภิกษุรูปใดฉัน ต้องอาบัติทุกกฏ (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539 : 5/263/46) **“น้ำฝาดชนิดต่างๆ ที่เป็นยา”** คือ ใบสะเดา ใบโมกมัน ใบขี้กา ใบแมงลัก ใบฝ้าย หรือใบไม้ชนิดต่างๆ ที่เป็นยา ที่ไม่ใช่ของเคี้ยวของฉัน ทรงอนุญาตให้ภิกษุที่อาพาธรับประทานแล้วเก็บไว้ได้ตลอดชีพ ฉันได้เฉพาะเวลาที่มีเหตุจำเป็น ถ้าไม่มีเหตุจำเป็น ภิกษุรูปใดฉันต้องอาบัติทุกกฏ (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539 : 5/263/47.) **“ผลไม้ชนิดต่างๆ ที่เป็นยา”** คือ ลูกพิลังคาะ ดิปลี พริก สมอไทย สมอทิเพก มะขามป้อม ผลโกศ และผลไม้ที่เป็นยาชนิดอื่นๆ ที่ไม่ใช่ของเคี้ยวของฉัน ทรงอนุญาตให้ภิกษุที่อาพาธรับประทานแล้วเก็บไว้ได้ตลอดชีพ โดยให้ฉันได้เฉพาะเวลาที่มีเหตุจำเป็น ภิกษุรูปใดฉัน ต้องอาบัติทุกกฏ (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539 : 5/263/47.) **“ยางไม้ชนิดต่างๆ ที่เป็นยา”** คือ หิงคุ ยางเคี้ยวจากหิงคุ ยางเคี้ยวจากเปลือกหิงคุ ยางยอดต้นตันตกะยางจากใบตันตกะเคี้ยวจากตันตกะกำยาน หรือยางจากชนิดอื่นๆ ที่เป็นยาที่มีอยู่ ที่ไม่ใช่ของเคี้ยวของฉันอนุญาตให้ภิกษุที่อาพาธรับประทานแล้วเก็บไว้ได้ตลอดชีพ โดยให้ฉันได้เฉพาะที่มีเหตุจำเป็นเท่านั้นถ้าไม่มีเหตุจำเป็น ภิกษุรูปใดฉันต้องอาบัติทุกกฏ (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539 : 5/263/47.) **“เกลือชนิดต่างๆ ที่เป็นยา”** คือ เกลือสมุทร เกลือดำ เกลือสินเธาว์ เกลือดินโป่ง เกลือหุง หรือเกลือที่เป็นยาชนิดอื่นๆ ที่มีอยู่ ที่ไม่ใช่ของเคี้ยวของฉัน อนุญาตให้ภิกษุที่อาพาธรับประทานแล้วเก็บไว้ได้ตลอดชีพ โดยให้ฉันได้เฉพาะที่มีเหตุจำเป็นเท่านั้นถ้าไม่มีเหตุจำเป็นภิกษุรูปใดฉันต้องอาบัติทุกกฏ **“มูลโค ดินเหนียว กากน้ำย้อม”** พระองค์ทรงอนุญาตให้ใช้ทาเพื่อดับกลิ่นตัวแรง ฝีดาษ หิดตุ้ม พุพอง ใช้ทาเพื่อไม่ให้ผิวหนังที่ไหลเยิ้มออกมาที่ไปติดเกาะกับจีวรและผิวหนังจนทำให้แกะออกลำบาก **“เนื้อดิบและเลือดสด”** พระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้แก้ภิกษุที่อาพาธด้วยโรคมนุษย์เข้าสิงให้ฉันเนื้อดิบและเลือดสดได้ **“ยาหยอดตา”** ที่ปรุงด้วยเครื่องยาต่างๆ เช่น หรดาลกลีบทอง เขม่าไฟ ทรงอนุญาตให้ภิกษุที่เป็นโรคทางตา ทำเป็นยาทาตา ยาป้ายตา **“เครื่องผสมยาตา”** คือ ไม้จันทร์ กฤษณา กลัมพัก ใบเฉลียง แห้วหมู ทรงอนุญาตให้ใช้เป็นยาหยอดตา ยาป้ายตาที่ปรุงด้วยตัวยาดังกล่าวได้ใช้สำหรับรักษาโรคตา **“น้ำมัน ยานัตถ์ และการสูดควัน”** ใช้รักษาโรคปอดร้อนที่ศรีษะ ทรงอนุญาตน้ำมันสำหรับโรคปอดศรีษะ ถ้ายังไม่หายอนุญาตให้นัตถ์ยา และสูดควันได้ **“น้ำมันหุง และน้ำเมาเจือด้วยน้ำมันหุง”** ทรงอนุญาตให้ฉันน้ำมันหุงและน้ำเมาที่เจือด้วยน้ำมันหุงที่ไม่เกินขนาดได้ แต่ถ้าน้ำมันหุงที่เจือน้ำมันเมาเกินขนาด ทรงอนุญาตให้ใช้ทาเท่านั้น ภิกษุใดดื่ม ต้องอาบัติตามธรรม (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539 : 5/267/55-56.) **“การรมเหงือด้วยใบไม้ต่างๆ”** เพื่อแก้ลมตามอวัยวะ **“เขาสัตว์กอกระบายโลหิตออก”** พระพุทธองค์ทรงได้อนุญาตให้ใช้เขาสัตว์กอกระบายโลหิตออก สำหรับแก้โรคลมขัดยอกตามข้อ **“ยาทาเท้า น้ำมันทาเท้า”** ทรงอนุญาตยาทาเท้าสำหรับโรคเท้าแตกแต่ถ้ายังไม่หาย ทรงอนุญาตให้ปรุงน้ำมันทา

เท้า ยามหาวิภู 4 คุณ มุตร เจ้า ดิน พระองค์ทรงอนุญาตให้เจื่อน้ำฉันทแก้พิษ “น้ำดื่มเจือคุณ” ทรงอนุญาตให้เจื่อน้ำฉันทแก้พิษ “น้ำละลายจากดินติดมาไล” พระองค์ทรงอนุญาตให้ฉันทแก้โรคเสนหยาแฝด “น้ำต่างดิบ” ทรงอนุญาตให้ฉันทแก้โรคท้องผูก “น้ำสมอดองมูตรโค” ทรงอนุญาตให้ฉันทแก้โรคผอมเหลือง “สมุนไพรรหอม” พระองค์ทรงอนุญาตให้ลูบไล่สมุนไพรรหอมแก้โรคผิวหนัง “ยาถ่าย” ทรงอนุญาตใช้สำหรับแก้โรคท้องผูกและมีตุ่มผดผื่นขึ้นตามตัว “ยาตองโสณโสวีระกะ” (ที่ปรุงด้วยส่วนผสมหลายอย่าง) พระองค์ทรงอนุญาตให้เจื่อน้ำดื่มอย่างน้ำปานะสำหรับใช้แก้โรคลมในท้อง “เหง้าบัวและรากบัว” พระสารีบุตรใช้ฉันทสำหรับแก้โรคร้อนในกาย “ก้านอุบลอบ” หมอชีวกโกมารภักได้ปรุงถวายพระพุทธเจ้าให้ใช้สุดมสำหรับแก้โรคการหมักหมมสิ่งอันเป็นโทษในร่างกายของพระองค์ “กระเทียม” เพราะมีพิษที่อาพาธเป็นโรคลมเสียดท้องฉันทกระเทียมแล้วหาย พระองค์จึงทรงอนุญาตให้ฉันทกระเทียมได้เพื่อแก้โรคลมโดยเฉพาะให้ฉันทในยามอาพาธเท่านั้น (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539 : 5/273/69.) “เนยใส น้ำอ้อย น้ำผึ้ง และน้ำส้ม” ทรงอนุญาตให้ใช้รักษาโรคลงแดงโดยการปรุงหรือผสมกับยาชนิดอื่นๆ รวมกันในการรักษาโรคต่างๆ ด้วยยาสมุนไพรรานาชนิดนั้น พระองค์ยังทรงอนุญาตให้ใช้อุปกรณ์ต่างๆ ที่ใช้บำบัดยาและปรุงยาพร้อมทั้งหลักการเก็บรักษายาต่างๆ ควบคุมกันไปที่ปรากฏในพระวินัยปิฎก หมวดเภสัชขันธกะ คือ สากและสำหรับใช้ตำยา หรือบดยา พร้อมทั้งเครื่องร่อนยาผงและผ้าร่อนยา กรักสำหรับเก็บยาตำไม้ปายตา ภาชนะที่ใช้เก็บไม้ยาตา กล้องที่ใช้ขันตัญยา กล้องสูดคว้น ฝาปิดกล้องสูดคว้น ที่ทำด้วยงา ด้วยเขา ทำด้วยกระดูก ทำด้วยไม้้อ ทำด้วยไม้ไผ่ และทำด้วยไม้ทำด้วยยางไม้ ทำด้วยสิ่งที่เป็นโลหะ ทำด้วยเปลือกสังข์ ลักจันที่ทำด้วยโลหะ ทำด้วยไม้และลักจันที่ทำด้วยโลหะ ทำด้วยผลไม้และทำด้วยไม้ เหล่านี้ทำใส่น้ำดื่มไม้ชนิดต่างๆ (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539 : 12/489/524.) เมื่อภิกษุอาพาธใช้อาบหรือแช่เพื่อรักษาโรคลม ทั้งนี้ยังใช้เขาสัตว์สำหรับใช้กรอกเพื่อระบายโลหิตออก การใช้กระจกและภาชนะ สำหรับใช้ตรวจดูผลบนใบหน้า ผ้ารัดเขา ไม้และหูพร้อมทั้งของที่ใช้ห่อ ไม้บังเวียน และกบปิยภูมิ (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539 : 7/244,276)

2. ยาจากพืช

ยาสมุนไพรมีได้จากพืชพันธุ์ไม้ต่างๆ ได้แก่วัสดุยืนต้น ประเภทไม้เถา ไม้เครือ จำพวกผัก หล้า หวาน พืชพรรณไม้เหล่านี้ก่อนที่จะนำมาใช้ปรุงเป็นยาเพื่อการรักษาโรคต่างๆ ได้นั้นจะต้องรู้จักเสียก่อนว่าต้นไม้นั้นแต่ละต้นหรือแต่ละชนิด จะเอาส่วนใดมาปรุงเป็นยา หรือทำยาต้องรู้ให้แน่ชัดเพื่อมิให้เกิดผลพลาดได้ เช่น จะเอาลำต้น แก่น ราก เปลือก กระพี้ ดอก ยาง หัว เหง้า ใบผลเปลือกของผลหรือประเภทที่เป็นผัก เมล็ด เกสร หรือจะเอาหมดทั้ง 5 (ราก ดอก ต้น ใบ ผล) พร้อมทั้งรูรสของต้นไม่ว่า มีรสขม หวาน เปรี้ยว เผ็ด ร้อน มัน จืด ผาต เย็น รสเมาเบื่อ ของไม้ ตลอดจนชื่อของต้นไม้นั้นแต่ละชนิดว่าชื่ออย่างไร พร้อมรูปลักษณะของ สี เช่น สีแดง สีเหลือง สีเขียว สีขาว สีดำ และกลิ่น เช่น กลิ่นหอม กลิ่นเหม็น ว่าเป็นอย่างไร

พืชวัตถุเหล่านั้นจะเอาส่วนใดส่วนหนึ่งของพืชมาปรุงเป็นยารักษาโรคได้ถูกต้อง สมุนไพรจากพืชวัตถุจำพวกต้น ดังนี้ คือ กฤษณา ขี้เหล็ก จันทน์เทศ บุนนาค มะตูม จำปา ราชพฤกษ์ สะเดา พิกุล สมอไทย สมอพิเภก มะขามป้อม จันทน์แดง เป็นต้น

3. ยาสมุนไพรจากสัตว์

สัตว์ที่เกิดตามธรรมชาตินานาชนิดหมอยาสมุนไพรโบราณได้นำเอาส่วนต่างๆ ของร่างกายและอวัยวะต่างๆ ของสัตว์ ซึ่งจัดเป็นประเภทที่เรียกว่าสัตว์วัตถุ หมอยาสมุนไพรโบราณท่านเป็นนักสังเกต และรู้จักส่วนที่จะนำมาใช้ทำเป็นยา เช่น เอาหนัง (หนังช้าง) เอากระดูก เอาขน (ขนเม่น) เอาเขา เอานอ (นอแรด) เอางา (งาช้าง) เอาเคี้ยว (เคี้ยวหมู, เสือ, หมี, จระเข้) เอาตัว เอาเกล็ด (เกล็ดปลิง) เอาดี (ดีงู, หมี) เอาน้ำมัน เอาเลือด เอามูล (ขี้) เอาเดือย (เดือยไก่ป่า) มี 3 คือ สัตว์ที่อาศัยอยู่บนบก หากินบนบก ซึ่งหมอยาสมุนไพรท่านนำเอาส่วนต่างๆ มาทำเป็นยารักษาโรค เช่น กระต่าย กระตัง กวาง กูย แกะ ไก่ป่า ครั่ง คางคก คุณกิ้งก่า โคโรค งูเหลือม, งูหลาม งูเห่า ชะมด ช้าง เม่น แมงมุม แมลงสาบ เสือโคร่ง หมี โคเถื่อน (วัวป่า)

สัตว์ที่เกิดและอาศัยหากินอยู่ในน้ำ ที่ท่านนิยมนำมาทำเป็นยารักษาโรค เช่น ปลา กระเบน ปลากระตี่ ปลากด ปลาฉลาม ปลาช่อน ปลากหมึก ปลาหมอ เต่านา ปลาวาฬ ปูทะเล ปูนา แมงดาทะเล สัตว์จำพวกนกอาศัยการบินในอากาศและชอบหากินบนอากาศบ้าง ในน้ำบ้าง บนดินบ้างเป็นปกติ หมอยาสมุนไพรท่านนำเอาส่วนต่างๆ ของสัตว์เหล่านั้นมาทำเป็นยารักษาโรค เช่น อีเก้ง ค้างคาว กระบี่ (บ่างร้ว) นกกาน้ำ นกกระต๊อ นกกระจอก นกกิ้งก่า นกกระลิง นกนางแอ่น นกพิราบ นกยูง ผึ้ง แร้ง เป็นต้น (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539 : 7/244/116.)

4. ยาสมุนไพรจากแร่ธาตุ

ได้แก่ แร่ธาตุต่างๆ ที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ หรือสิ่งที่ประกอบขึ้นจากแร่ธาตุที่ท่านนำมาใช้เป็นยารักษาโรค และต้องรู้จักธาตุวัตถุต่างๆ ว่ามีรูปลักษณะ สี กลิ่น รส และชื่ออย่างไร หนังสือเภสัชกรรมไทย รวมสมุนไพร ของท่าน วุฒิ วุฒิธรรมเวช ได้แบ่งธาตุวัตถุออกเป็น 2 จำพวก ดังนี้

4.1 จำพวกสลายง่าย คือธาตุวัตถุที่ ละลายง่าย แตกหักง่าย และสลายตัวอยู่แล้วตามกฎของธรรมชาติ เช่น เกลือต่างๆ กำมะถันเหลือง กำมะถันแดง จุนสี ดินประสีว ดีเกลือ ดินปลวก ดินสอพอง สารหนู น้ำปูนใส น้ำส้มสายชู สารส้ม หรดานกลีบทอง น้ำประสานดีบุก ดินถ่าน เป็นต้น

4.2 จำพวกสลายตัวยาก คือ ธาตุวัตถุที่มีความแข็งแรง มีการจับตัวกันแน่น มีความทนทานมาก เป็นวัตถุที่ทำให้แตกและสลายตัวยาก เช่น เงิน ทองคำ ทองแดง ทองเหลือง ทองสัมฤทธิ์ บัลลังก์ ศิลา ศิลาอ่อน หินปะการัง เป็นต้น

สรุปได้ว่า โรคที่ปรากฏในเภสัชชั้นธกะ ซึ่งในทางพระพุทธศาสนานั้นถือว่าเป็นเรื่องสำคัญ ที่จะต้องให้การบำบัดรักษา โดยได้แบ่งโรคออกเป็น 2 อย่าง คือ โรคทางกายและโรคทางใจ ในการศึกษาครั้งนี้ จะศึกษาเฉพาะโรคทางกาย โดยได้แบ่งประเภทของโรคที่ปรากฏในเภสัชชั้นธกะ คือ โรคซึ่งมีสาเหตุของโรคเกิดมาจากดี เสมหะ ใช้สันนิบาต เกิดจากฤดูแปรปรวน เกิดจากการบริหารไม่สม่ำเสมอ เกิดจากการใช้ความเพียรเกินกำลัง เกิดจากผลของกรรม เกิดจากความหนาวความร้อน ความหิวกระหาย ปวดอุจจาระ ปัสสาวะ เกิดจากธาตุทั้ง 4 ไม่สมดุล (ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุลม ธาตุไฟ) และการไม่รู้จักประมาณการบริโภค การถูกสัมผัสกับเชื้อบุงและสัตว์เลื้อยคลาน สาเหตุของธาตุทั้ง 4 และสาเหตุปรากฏในคิริมานันทสูตร 8 ประการ ที่พระองค์ตรัสไว้ว่ากายนี้มีทุกข์มาก มีโทษมาก เพราะฉะนั้นอาหารต่างๆ จึงเกิดขึ้นในกายนี้คือ อาหารมีดีเป็นสมุฏฐาน อาหารมีเสมหะสมุฏฐาน อาหารลมเป็นสมุฏฐาน อาหารมีใช้สันติบาตเป็นสมุฏฐาน อาหารอันเกิดแต่ฤดูแปรปรวน อาหารอันเกิดแต่การบริหารกายไม่สม่ำเสมอ อาหารอันเกิดแต่เพียรเกินกำลัง และอาหารอันเกิดแต่วิบากกรรม สำหรับโรคทางกายนั้น ที่จะเกิดโรคขึ้นมาได้ต้องมีสาเหตุ เช่น การรับเชื้อเข้าไป ความไม่สมดุลของสิ่งแวดล้อม หรือความแปรปรวนของฤดูกาลเป็นเหตุให้เกิดการเจ็บป่วยหากมีการส่งเสริมสุขภาพที่ดี มีการควบคุมป้องกันโรคที่ดีแล้วก็จะไม่เกิดการเจ็บป่วยดังโรคที่ปรากฏในพุทธกาล ปัจจุบันได้หมดไป เช่น โรคฝีดาษ (ไข้ทรพิษ) โรคอหิวาต์ โรคคุดทะราด แต่ก็ได้มีโรคใหม่ได้พัฒนาการขึ้นมาหลายชนิด เช่น ไข้หวัดนก ไข้หวัดสายพันธุ์ใหม่ โรคเอดส์ การพัฒนาของโรคใหม่นี้แพทย์แผนปัจจุบันก็ยังไม่สามารถที่จะค้นคว้าวิธีการรักษาได้

จากการเปลี่ยนแปลงของโรคดังกล่าว แม้จะมีโรคบางอย่างหมดไป แล้วแต่ก็มีโรคชนิดใหม่เกิดขึ้นมา แม้ว่าการพัฒนาการทางการแพทย์ เทคโนโลยีใหม่ๆ ที่จะอำนวยความสะดวกต่อการรักษาโรคแต่ก็ยังไม่สามารถเอาชนะโรคทุกชนิดให้หมดไปได้ ดังพุทธพจน์ที่ตรัสไว้ว่า “ร่างกายเป็นรังโรค” ดังนั้นการรักษาสุขภาพนั้นก็คือการการส่งเสริมสุขภาพให้แข็งแรงอยู่เสมอ รับประทานอาหารให้ถูกหลัก ออกกำลังกายอย่างสม่ำเสมอ และควบคุมป้องกันโรคตามหลักเกณฑ์ก็จะสามารถป้องกันการเจ็บป่วยได้ ซึ่งป้องกันดีกว่าการรักษา ดังสุภาษิตที่ว่า “ป้องกันดีกว่ารักษา”

กระบวนการรักษาโรคในเภสัชชั้นธกะ

การใช้ยาในครั้งพุทธกาลนั้น เมื่อมีภิกษุสงฆ์เกิดการอาพาธเป็นไข้ ในแต่ละครั้งต่างก็ต้องใช้ยาแตกต่างกันออกไปในการใช้การรักษา ซึ่งพระองค์ทรงอนุญาตให้พระสงฆ์ได้แสวงหายามาบำบัดอาการใช้ได้ตามความต้องการ หรือตามที่ทายกทายิกานำมาถวายเพื่อทำการรักษาใช้ ดังที่พระพุทธองค์ทรงอนุญาต พอสรุปได้ ดังนี้

1. กระบวนการรักษาโรคในเภสัชชั้นระกะ

ภิกษุทั้งหลายเป็นไข้ ต้องการใช้รากไม้ที่เป็นยาบำบัดไข้ ภิกษุได้นำเรื่องนี้ไปกราบทูลให้พระพุทธองค์ทรงทราบ พระองค์จึงทรงอนุญาตให้ภิกษุสงฆ์ใช้รากไม้ที่เป็นยา คือ ขมิ้น ขิง สด ว่านน้ำ ว่านเปราะ อุตพิต ข่า แผลก หัวหมู หรือรากไม้ชนิดอื่นๆ ที่ใช้เป็นยารักษาโรคได้ รับประเคนแล้วเก็บไว้ฉันได้ตลอดชีวิต เมื่อเกิดอาการอาพาธไม่สบาย (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539 : 5/263/46.) และยังทรงอนุญาตให้ภิกษุที่เป็นไข้ใช้ผลไม้ที่เป็นยาเพื่อรักษาอาการไข้ คือ ลูกพลีลังคะ ตีปลี พริก ลูกสมอไทย ลูกสมอพิเภก ลูกมะขามป้อม ผลโกศ หรือผลไม้ชนิดอื่นที่ใช้เป็นยาได้ รับประเคนแล้วเก็บไว้ฉันได้ตลอดชีวิต เมื่อเป็นไข้ไม่สบาย พระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้ภิกษุที่เป็นไข้ให้น้ำฝาดสมุนไพรได้ เพื่อใช้เป็นยาบำบัดไข้ คือ น้ำฝาดสะเดา น้ำฝาดโมกมัน น้ำฝาดขี้กา น้ำฝาดบอระเพ็ด น้ำฝาดกระถินพิมาน หรือน้ำฝาดชนิดอื่นที่ใช้เป็นยา ภิกษุรับประเคนแล้วเก็บไว้ฉันได้ตลอดชีวิตเมื่อเป็นไข้ฉันได้

พระองค์ยังทรงอนุญาตให้ภิกษุที่เป็นไข้ใช้ยาที่ไม่เป็นยาเพื่อบำบัดไข้ คือ ยางหิงคุ ยางเคี้ยวจากหิงคุ ยางเคี้ยวจากเปลือกหิงคุ ยางจากยอดต้นตะกะ ยางเคี้ยวจากใบต้นตะกะ กายาน หรือยาไม้ชนิดอื่นที่ใช้เป็นยา รับประเคนแล้วเก็บไว้ฉันได้ตลอดชีวิต เมื่อเป็นไข้ไม่สบาย ทรงอนุญาตให้ภิกษุที่เป็นไข้ใช้ใบไม้ที่เป็นยาบำบัดไข้ได้ คือ ใบสะเดา ใบโมกมัน ใบขี้กา ใบแมงลัก และใบฝ้ายหรือใบไม้ชนิดอื่นที่เป็นยา รับประเคนแล้วเก็บไว้ฉันได้ตลอดชีวิต เมื่อเป็นไข้ไม่สบาย เมื่อคราวที่พระปิลินทวัจฉะ อาพาธเป็นโรคลม พระองค์ทรงอนุญาตให้หุงน้ำมันฉันได้ พระพุทธองค์ทรงมีพระเมตตา ทรงเห็นความทุกข์ของพุทธสาวกของพระองค์ จึงทรงอนุญาตให้ภิกษุสงฆ์ได้ใช้ยาเพื่อบำบัดการอาพาธและทรงอนุญาตให้ฉันเภสัช 5 ชนิด ที่เป็นยาทั้งเป็นอาหาร คือ เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย ใช้ในการรักษาโรคชুবอม ชีต เหลือง หมองคล้ำ ทรงอนุญาตให้ฉันได้ทั้งในนอกกาลและในเวลาวิกาล (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539 : 5/260-267/43-50) การรักษาพยาบาลในพระพุทธศาสนา การแบ่งประเภทของโรคสามารถแบ่งตามลักษณะของคนไข้ได้อีก 3 ประเภท คือ 1) โรคที่ไม่อาจจะหายได้แม้ว่าจะทำการรักษาหรือไม่ทำการรักษาก็ตาม 2) โรคที่หายได้เอง ไม่ว่าจะทำการรักษาหรือไม่ก็ตาม เช่น โรคจำพวกปวดหัว ปวดท้อง หรือโรคที่มีอาการเล็กๆ น้อยๆ และ 3) โรคที่หายได้เฉพาะที่ทำการรักษาเท่านั้น ถ้าไม่ทำการรักษาก็ไม่หาย ได้แก่ โรคภัยไข้เจ็บส่วนใหญ่ที่คนเราประสบกันอยู่ (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539 : 20/22/170.)

2. พุทธวิธีบำบัดรักษาโรค

การรักษาโรคในปัจจุบัน มีวิวัฒนาการทางการแพทย์ก้าวหน้าเป็นอย่างมาก แต่ก็มีโรคอยู่จำนวนไม่น้อยที่ไม่สามารถรักษาให้หายขาดได้ ทำให้ภูมิปัญญาทางตะวันออกซึ่งเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนากลายเป็นการแพทย์ทางเลือกหนึ่งที่มีความสนใจเพิ่มมากขึ้น ในคัมภีร์พระไตรปิฎก ได้แบ่งวิธีการรักษาโรคออกเป็น 4 วิธี ดังนี้

2.1 การรักษาโรคด้วยสมุนไพร ผสมกับสารอื่นตามตำรับยา เพื่อบำบัดโรคบำรุงร่างกาย หรือใช้เป็นยาพิษ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546 : 1132) การใช้สมุนไพรในครั้งพุทธกาลนั้น เมื่อมีภิกษุสงฆ์เกิดการอาพาธเป็นไข้ในแต่ละครั้งต่างก็ต้องใช้สมุนไพรแตกต่างกันออกไปในการรักษา ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้พระสงฆ์ได้แสวงหาสมุนไพรมาบำบัดอาการไข้ได้ตามความต้องการหรือตามที่ทายกทายิกานำมาถวายเพื่อทำการรักษาโรค การรักษาโรคโดยใช้สมุนไพรต่าง ๆ นั้นแบ่งออกได้ดังนี้

(1) การรักษาโรคด้วยพืช การรักษาโรคด้วยสมุนไพรที่ได้จากพืช เป็นการนำผลผลิตที่ได้จากพันธุ์ไม้ต่างๆ ทั้งไม้ยืนต้น ไม้เถา ไม้เครือ พืชจำพวกผัก หญ้าหรือว่าน เป็นต้น มาใช้ในการรักษาโรคโดยส่วนประกอบทั้ง 5 อันได้แก่ ราก ต้น ใบ ดอก และผลของพืช แต่ละชนิดนั้นจะมีสรรพคุณแตกต่างกันไปตามแต่ละส่วน (ยุวดี จอมพิทักษ์, 2540 : 8) ดังที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกว่า พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้นำรากไม้ เปลือกไม้แก่นไม้ ใบไม้ ผลไม้ และยางไม้มาเป็นยารักษาโรค นอกจากนี้ยังปรากฏว่ามีการนำน้ำหมักผลไม้ (ยาดอง โฉนโสจิริกะ) ยาคุ (ปรุงด้วยงา ข้าวสาร และถั่วเขียว) และกระเทียมมารักษาโรคลมในท้องมีการนำรากและเหง้าของบัวมารักษาอาการไข้ตัวร้อน และใช้ก้านของบัวเป็นยาระบาย เป็นต้น (ยุวดี จอมพิทักษ์, 2540 : 220)

(2) การรักษาโรคด้วยสัตว์ การรักษาโรคด้วยสมุนไพรที่ได้จากสัตว์ เป็นการนำส่วนต่างหรืออวัยวะต่างๆ ของสัตว์ อาทิเช่น หนัง กระดูก ขน เขา นอ งา เขี้ยว เกล็ด ดี น้ำมัน และเลือด มาใช้ในการรักษาโรค ซึ่งเรียกว่า“สัตว์วัตถุ”โดยแบ่งออกได้เป็น 3 ประเภทตามชนิดของสัตว์ ได้แก่ สัตว์ที่อาศัยอยู่บนบก หากินบนบก สัตว์ที่เกิดอาศัยและหากินอยู่ในน้ำ และสัตว์จำพวกนกอาศัยการบินในอากาศและหากินบนอากาศบ้าง ในน้ำบ้าง และบนดินบ้าง การนำสมุนไพรที่ได้จากสัตว์มารักษาโรคมีปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกว่า มีการนำเอาเภสัช 5 อัน ได้แก่ เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง และน้ำอ้อยรวมทั้งเนื้อสัตว์และนมสดมาใช้รักษาโรคขาดสารอาหาร เป็นต้น (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539 : 2/25-26/147-149.)

(3) การรักษาโรคด้วยแร่ธาตุ การรักษาโรคด้วยแร่ธาตุ เป็นการนำแร่ธาตุต่างๆ ที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติหรือสิ่งที่ประกอบขึ้นจากแร่ธาตุมาใช้เป็นยารักษาโรค การที่จะนำธาตุวัตถุนั้นๆ มาใช้ประโยชน์จำเป็นต้องทราบถึงลักษณะรูป สี กลิ่น รส และสรรพคุณอย่างชัดเจน โดยธาตุวัตถุแบ่งออกได้เป็น 2 จำพวกได้แก่ จำพวกสลายตัวง่าย คือ ธาตุวัตถุที่แตกหักและสลายตัวง่ายตามธรรมชาติ เช่น เกลือต่างๆ ดี เกลือ กำมะถันเหลือง กำมะถันแดง จุนสี ดินประสีว ดินปลวก ดินสอพอง น้ำปูนใส น้ำส้มสายชูสารส้ม สารหนู หรดานกลีบทอง และน้ำประสานดินบุก เป็นต้น และจำพวกสลายตัวยาก คือ ธาตุวัตถุที่มีความแข็งแรง มีการจับตัวกันแน่น มีความทนทานมาก เป็นวัตถุที่ทำให้แตกหักและสลายตัวยากเช่น เงิน ทองคำ ทองแดง ทองเหลือง ทองสัมฤทธิ์ บัลลังก์ ศิลา และหินปะการัง เป็นต้น ดังที่ปรากฏ

ในคัมภีร์พระไตรปิฎกว่า พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตเกลือ น้ำต่าง และน้ำเป็นยารักษาโรค (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539 : 2/34/35.) นอกจากนี้ยังมีการใช้ไค้มย (ดินผสมขี้วัว) ดินเหนียว และกากน้ำย้อม รักษาโรคฝีดาษและอีสุกอีใส (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539 : 2/34/36-37) มีการใช้น้ำมันที่เจือน้ำเมาน้ำที่ผ่านการต้ม โดยไม่มีสี กลิ่น และรสของ น้ำเมารักษาโรคลม (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539 : 2/34/39.) และใช้ยามหาวิภู 4 อย่าง คือ คุณ มูตร เถ้า และดิน รักษาอาการถูกงูกัด เป็นต้น (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539 : 2/34/ 41.)

สมุนไพรที่นำมาใช้รักษาโรคไม่ว่าจะได้จากพืช สัตว์ หรือแร่ธาตุ ส่วนใหญ่จะมีตัวยาสสำคัญที่ไม่แน่นอนขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายอย่าง ได้แก่ ตัวสมุนไพร การเพาะปลูก การเก็บรักษา เป็นต้น อีกทั้งจำเป็นต้องใช้ในปริมาณที่มาก จึงจะได้ประสิทธิภาพในการรักษา แต่ด้วยเทคโนโลยีที่ทันสมัยสามารถสกัดเอาสาระสำคัญในสมุนไพรต่าง ๆ ออกมาได้ และผลิตออกมาในรูปแบบที่สะดวกต่อการนำไปรักษา และมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้นทำให้การใช้สมุนไพรในการรักษาโรคในปัจจุบันเป็นที่ยอมรับและมีความสำคัญอย่างยิ่งสำหรับวงการแพทย์ทางเลือก มีการจัดทำเป็นตำราการแพทย์แผนไทยที่มีความน่าเชื่อถือนับเป็นภูมิปัญญาที่มีคุณค่ายิ่ง

2.2. การรักษาโรคด้วยเทคนิค วิธีการรักษาโรคด้วยเทคนิคนั้นเป็นการใช้วิธีการต่าง ๆ ในการรักษาโรค นอกเหนือจากการใช้ยาสมุนไพรอันประกอบด้วยการบริหารร่างกาย ด้วยการดัดกาย การปล่อยยอสุจิเพื่อลดความกระสัน การนวดรักษาอาการปวดเมื่อย การนึ่งและฝังไฟเพื่อปรับธาตุทั้ง 4 ในร่างกายการนัตถุยาเพื่อรักษาอาการปวดศีรษะและโรคในโพรงจมูก และการผ่าตัดเพื่อรักษาโรคฝี โรคริดสีดวงทวารโรคปวดศีรษะ และโรคเนื้องอกที่ลำไส้ (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539 : 1/214/316.)

การรักษาโรคด้วยการใช้สมุนไพรและวิธีการทางเทคนิค เป็นการรักษาโรคที่เกิดขึ้นทางร่างกาย โดยมีสมุฏฐานของการเกิดโรคอยู่ที่ความผิดปกติของธาตุทั้ง 4 ความเปลี่ยนแปลงของอากาศ ความผิดปกติในแต่ละช่วงอายุ ถูกสัตว์ทำร่างกาย การรักษาด้วยวิธีที่ผิด และความผิดปกติของอาหารที่รับประทาน แต่ไม่สามารถรักษาโรคทางใจ อันมีสาเหตุมาจากความผิดปกติของจิตใจ และโรคที่เกิดขึ้นจากผลของกรรมได้ ซึ่งโรคที่มีสมุฏฐานจากความผิดปกติของจิตใจและผลของกรรมที่ได้กระทำไว้ ต้องรักษาด้วยการเจริญพระพุทธมนต์ และการบำเพ็ญเพียรทางจิต ดังรายละเอียดต่อไป

2.3. การรักษาโรคด้วยการบำเพ็ญเพียรทางจิต การบำเพ็ญเพียรทางจิต เป็นวิธีการฝึกฝนทางจิต เพื่อการดับทุกข์ นอกจากนี้ยังมีอานิสงส์ในการรักษาโรค อันเกิดจากความผิดปกติทางจิตเป็นสำคัญ ดังที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ดังนี้

(1) เมื่อครั้งที่พระเจ้าศัสสะได้ขอคำแนะนำกับพระอานนท์ว่า ตนเองมีจิตเร่าร้อน เพราะกามราคะ จะมีวิธีการใดที่จะดับราคะ ขอให้พระอานนท์ช่วยอนุเคราะห์ ครั้นนั้นพระ

อานนทให้พระวังคีสะเจริญอสุภกัมมัญฐาน ด้วยคำกล่าวที่ว่า “จิตของท่านรุ่มร้อน เพราะสัญญาอันวิปลาส ท่านจงละเว้นนิมิตอันสวยงามอันเป็นที่ตั้งแห่งราคะเสีย ท่านจงเห็นสังขารทั้งหลายโดยความเป็นของแปรปรวนโดยเป็นทุกข์ และอย่าเห็นโดยความเป็นตน ท่านจงดับราคะอันแรงกล้า ท่านจงอย่าถูกราคะเผาผลาญบ่อย ๆ ท่านจงเจริญจิตในอสุภกัมมัญฐานให้เป็นจิตมีอารมณ์เป็นอันเดียว ตั้งมั่นด้วยดีเถิด ท่านจงมีกายคตาสติ ท่านจงเป็นผู้มากด้วยความหน่าย ท่านจงเจริญความไม่มีนิมิต และจงถอนมานานุสัยเสียเพราะการรู้เท่าถึงมานะ ท่านจักเป็นผู้สงบระงับเทียวไป (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539 : 15/735/228.)

(2) เมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าพระชนม์มายุ 80 พรรษา ครั้งนั้นพระองค์พำนักอยู่ที่บ้านเวฬุคาม เมืองเวสาลี ครั้งนั้นพระองค์ประชวรอย่างหนัก เกิดเวทนาอย่างร้ายแรงถึงใกล้จะปรินิพพาน จึงใช้ความเพียร (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539 : 11/238/180-183) ขับไล่อาพาธ และทรงดำรงชีวิตสังขารอยู่ อาพาธสงบลง พระองค์ทรงหายประชวรคือหายจากความเป็นไข้ไม่นาน (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539 : 1/93/85-86.)

(3) เมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ ป่ามทวัน ใกล้เมืองเวสาลี ครั้นเวลาเย็น พระพุทธเจ้าเสด็จไปยังศาลาคนไข้ แล้วประทับนั่งบนอาสนะปูลาดไว้ จากนั้นได้เรียกผู้ภิกษุในศาลาคนไข้เพื่อสอนธรรมว่าต้องมีสติ การรู้สึกตัวและต้องรู้จักกาลเวลา ดังที่พระพุทธองค์ตรัสว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุพึงเป็นผู้มีสติ มีสัมปชัญญะ รอกาลเวลา นี่เป็นคำสั่งสอนพวกเธอ...การมีสติ คือการเป็นผู้มีปกติเห็นกายในกาย มีปกติเห็นเวทนาในเวทนา... การมีสัมปชัญญะ คือ การเป็นผู้มีปกติหาความรู้สึกรู้ตัวในการก้าวไป ในการถอยกลับ... มีปกติหาความรู้สึกรู้ตัวในการเดิน ยืน นั่ง หลับ ตื่นพูด นิ่ง... พึงเป็นผู้มีสติสัมปชัญญะ รอกาลเวลา” (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539 : 18/374/224).

บุคคลที่ป่วยเป็นโรคต่างๆ นั้น ส่วนหนึ่งมีสาเหตุมาจากความคิดและสภาพจิตใจ ดังคำกล่าวที่ว่า “ใจเป็นนาย กายเป็นบ่าว” เมื่อสภาพจิตใจขุ่นมัว มีความเครียด ย่อมส่งผลให้สภาพร่างกายบกพร่องจนเกิดอาการของโรคต่างๆ การบำเพ็ญเพียรทางจิตเป็นการฝึกจิตให้มีสติ เป็นหลักการควบคุมสติให้อยู่กับร่างกายและจิตใจ ไม่ให้จิตใจฟุ้งซ่าน หวั่นไหว สามารถรักษาโรคที่เกิดจากความผิดปกติของจิตใจให้หายไปได้ ธรรมะที่เป็นฝ่ายในการตรัสรู้เป็นธรรมอันเกื้อกูลการตรัสรู้ เป็นเครื่องยึดในการบำเพ็ญเพียร คือ โพธิปักขยธรรม 37 ประการ ได้แก่ สติปัฏฐาน 4 (กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน และธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน) สัมมัปปธาน 4 (สังวรปธาน ปหานปธาน ออนุรักษปธาน และภาวนापธาน) อิทธิบาท 4 (ฉันทะวิริยะ จิตตะ และวิมังสา) อินทริย์ 5 (สัทอินทริย์ วิริยอินทริย์ สตินทริย์ สมာอินทริย์ และปัญญินทริย์) พละ 5 (สัทธาพละ วิริยพละ สติพละ สมาธิพละ และปัญญาพละ) โพชฌงค์ 7 (สติ ธัมมวิจยวิริยะ ปิติ ปัสสัทธิ สมาธิ และอุเบกขา) และมรรคมรรค 8 (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539 : 18/374/224)

จุดมุ่งหมายสูงสุดของการบำเพ็ญเพียรโพธิปักขิยธรรม คือ การได้บรรลุนิพพาน ตัดสิ้นกิเลสสาვეทังปวง เป็นไปเพื่อการตรัสรู้ ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ภิกษุทั้งหลาย ก็โพธิปักขิยธรรมเป็นไฉนคือ สัทธินทรีย์ เป็นโพธิปักขิยธรรม ย่อมเป็นไปเพื่อความตรัสรู้ วิริยินทรีย์... สตินทรีย์...สมาธิินทรีย์... ปัญญินทรีย์ เป็นโพธิปักขิยธรรม ย่อมเป็นไปเพื่อความตรัสรู้” “ภิกษุทั้งหลาย บรรดาสัตว์ดิรัจฉานทุกจำพวกสี่หมุทธราช โลกกล่าวว่าเป็นนยอดของสัตว์เหล่านั้น เพราะมีกำลัง มีไฟเผา มีความกล้าฉันใด บรรดาโพธิปักขิยธรรมทุกอย่าง ปัญญินทรีย์เรากล่าวว่า เป็นนยอดแห่งโพธิปักขิยธรรมเหล่านั้นเพราะเป็นไปเพื่อความตรัสรู้ฉันนั้นเหมือนกัน และภิกษุเป็นผู้มีธรรมงามอย่างไร ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ประกอบด้วยความเพียรในการเจริญโพธิปักขิยธรรม 37 ประการเนืองๆ ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเป็นผู้มีธรรมงามอย่างนี้แล ภิกษุเป็นผู้มีศีลงาม มีธรรมงาม ด้วยประการดังนี้ (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539 : 19/1023/301)

การรักษาโรคด้วยวิธีการเหล่านี้เป็นไปตามคำสอนทางศาสนา นักปราชญ์หลายท่านได้แสดงทรรศนะว่า โรคนั้นย่อมมีสาเหตุในการเกิดขึ้น ดังนั้นควรต้องแก้ที่ต้นเหตุ นั้น คนป่วยเป็นโรคเกิดจากเชื้อโรค การแพทย์สามารถรู้ได้ว่าเชื้อโรคที่ทำให้เกิดโรคนั้นคืออะไร แต่พระพุทธศาสนาชี้ให้มองถึงว่า เชื้อโรคนั้นเกิดขึ้นได้อย่างไร ทำไมแต่ละคนจึงมีอาการไม่เหมือนกัน โดยอาศัยพื้นฐานสำคัญ ได้แก่ 1) มีอายุยืน เพราะไม่ฆ่าสัตว์ 2) มีโรคน้อย เพราะไม่เบียดเบียนสัตว์ 3) มีผิวพรรณดีเพราะไม่มักโกรธแค้น พยาบาท 4) มีศักดิ์สูง เพราะไม่ริษยา 5) มีโภคทรัพย์มาก เพราะรู้จักเอื้อเฟื้อเจือจาน รู้จักให้ทาน 6) เกิดในตระกูลสูง เพราะไม่กระด้างถือตัว รู้จักอ่อนน้อม และ 7) มีปัญญาเพราะรู้จักไต่ถามและแสวงหาความรู้ เป็นต้น (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539 : 14/35/324)

วิธีการรักษาโรคในคัมภีร์พระไตรปิฎก ประกอบด้วยการใช้สมุนไพร ทั้งที่ได้จากพืช สัตว์ และแร่ธาตุ การรักษาด้วยเทคนิคต่างๆ การเจริญพระพุทธรุทธมนต์และการบำเพ็ญเพียรทางจิตการรักษาด้วยสมุนไพรและใช้เทคนิคต่างๆ นั้น เป็นการรักษาโรคตามอาการที่เกิดขึ้น ส่วนการเจริญพระพุทธรุทธมนต์และการบำเพ็ญเพียรทางจิต เป็นการปฏิบัติเพื่อให้เกิดสติและสมาธิ ระงับความฟุ้งซ่าน ช่วยรักษาโรคที่เกิดขึ้นทางจิตใจ สามารถกำจัดทุกข์ที่เกิดขึ้น เข้าสู่จุดมุ่งหมายสูงสุดในชีวิต

2.4 การใช้อาหารสำหรับเป็นยาและบำรุงร่างกาย ร่างกาย ที่ระบุไว้ ดังนี้ น้ำข้าวใส น้ำต้มเนื้อ น้ำต้มถั่วเขียวไม่ขึ้น น้ำต้มถั่วเขียวขึ้น สำหรับภิกษุอาพาธที่ฉันทยาถวาย พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้ฉันทยา เพื่อใช้บำรุงสุขภาพได้ ข้าวยาคุ ครั้งทีพระองค์ทรงประชวรด้วยโรคลมในท้อง ท่านพระอานนทีได้ต้มข้าวยาคุมาถวาย ที่ปรุงผสมกันหลายอย่าง เช่น ข้าวสาร ถั่วเขียว และงาต้มมาถวาย เมื่อพระองค์ทรงดื่มแล้วจึงหายจากการประชวร และพระองค์ยังได้ตรัสถึงข้าวยาคุว่าเป็นยาและมีประโยชน์ของข้าวยาคุว่ามี 5 อย่าง คือ 1)

บรรเทาความหิว 2)บรรเทาความกระหาย 3) ทำให้ลมเดินคล่อง 4) ชำระลำไส้ 5) ช่วยย่อยอาหาร (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539 : 5/267/56)

นอกจากนี้เมื่อภิกษุอาพาธด้วยลมตามอวัยวะ ทรงอนุญาตให้ใช้ความร้อนตามแบบวิธีต่างๆ มาใช้บำบัดรักษาโรคได้ เช่น ทรงอนุญาตให้เข้ากระโจมรมเหงื่อได้ ถ้าโรคนั้นยังไม่หาย ทรงอนุญาตให้รมด้วยใบไม้ได้ ถ้าภิกษุที่อาพาธด้วยโรคลมนั้นยังไม่หาย พระองค์ทรงอนุญาตให้รมใหญ่ ถ้าภิกษุที่อาพาธด้วยโรคลมนั้นยังไม่หายอีก พระองค์ทรงอนุญาตให้ต้มใบไม้ชนิดต่างๆ ใส่อ่างสำหรับอาบและแช่ได้ถ้าเป็นแผลขึ้น พระองค์ทรงอนุญาตให้รมด้วยควัน พระพุทธองค์ทรงอนุญาตเรือนไฟเพื่อใช้สำหรับอบตัวได้เฉพาะภิกษุที่อ้วนและมีอาพาธมาก (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539 : 7/260/33)

2.5 รักษาด้วยการผ่าตัด การรักษาโรคที่มีความก้าวหน้าในสมัยพุทธกาลมาก ไม่ที่จะเป็นการผ่าตัดสมอง และการผ่าตัดลำไส้ (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539 : 5/332/186) ในการผ่าตัดเพื่อทำการรักษาโรคพระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้ภิกษุผ่าตัดได้ในบางกรณีเท่านั้น ที่มีกล่าวไว้ในคัมภีร์พระไตรปิฎก มีดังนี้

1) อนุญาตให้ทำการผ่าตัดฝี ถ้าภิกษุที่อาพาธด้วยโรคฝี ทรงอนุญาตให้ทำการผ่าตัดด้วยวิธีต่างๆ ดังนี้ 1) ถ้าภิกษุอาพาธเป็นโรคฝี ทรงอนุญาตการผ่าตัด 2) ทรงอนุญาตน้ำผาด 3) ทรงอนุญาตงาบ 4) ทรงอนุญาตยาพอก 5) ทรงอนุญาตผ้าพันแผล 6) ทรงอนุญาตให้ชะด้วยน้ำแปรงเมลิ็ดผักกาด 7) ทรงอนุญาตให้ใช้รมเพื่อทำการรักษาแผลขึ้น

2) การผ่าตัดเนื้องอก ภิกษุที่อาพาธเป็นเนื้องอกยื่นออกมา พระองค์ทรงอนุญาตให้ตัดออกได้ด้วยวิธีต่างๆ ดังนี้ 1) มีพระพุทธาอนุญาตให้ตัดด้วยเกลือ 2) สำหรับแผลที่ไม่งอก ให้ทาด้วยน้ำมัน 3) อนุญาตให้ใช้ผ้าเก่าสำหรับซับน้ำมันเพื่อรักษาแผลทุกชนิดที่น้ำมันไหลเยิ้ม (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539 : 5/332/186)

3) การผ่าตัดริดสีดวง การผ่าตัดริดสีดวงทวารได้เคยมีมาแล้วในครั้งพุทธกาล ที่เป็นสาเหตุให้พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติห้ามภิกษุสงฆ์ทำการผ่าตัดริดสีดวงทวารและห้ามการบีบรัดสีดวงที่มีขนาดประมาณ 2 นิ้วรอบๆ ที่แคบ ภิกษุใดทำการผ่าตัดหรือบีบรัดสีดวง ต้องอาบัติอุลลัจจัย (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539 : 5/279/78)

พระพุทธองค์แม้จะมีรูปแบบในการรักษาโรคต่างๆ หลากอย่างก็ตาม พระองค์ยังมีขอบเขตจำกัดในการรักษาโรคของภิกษุสงฆ์ไว้ เช่น ทรงห้ามการผ่าตัดริดสีดวงทวาร ห้ามการใช้อุปกรณ์การปรุยาและการเก็บยาที่ทำการประดับตกแต่งอย่างสวยงามและห้ามฉันทยาที่เจือด้วยน้ำเมาเกินขนาด เป็นต้น การที่ทรงห้ามไม่ให้ภิกษุผ่าตัดริดสีดวงทวารนั้น ความมุ่งหมายของพระองค์ทรงเห็นว่าการไม่สมควรที่ไปรบกวนคุณุสัทธมามากเกินไปเพราะการรักษาโรคนั้น การที่พระองค์ทรงอนุญาตให้ใช้ยาสมุนไพรในการรักษานั้น ทรงเห็นว่าล้วนเป็นยาที่ทำได้ตามพื้นบ้านที่คนในยุคนั้นใช้กันอยู่โดยทั่วไป ซึ่งทำให้ภิกษุสงฆ์หาใช้ได้ง่ายและสะดวก ซึ่งเป็นการเหมาะสมเพื่อความดำรงอยู่ด้วยความสันโดษตามสมณสาธูป หลักการใน

พุทธวิธีบำบัดรักษาโรคดังกล่าว จุดมุ่งหมายของพระองค์ให้ความสำคัญในการรักษาโรคที่ พระพุทธเจ้าทรงวางไว้ มีอยู่ 4 หลักการ คือ แพทย์ผู้ทำการรักษา ผู้ป่วย ยา และสิ่งแวดล้อม ของผู้ป่วย การรักษาจะต้องดำเนินไปพร้อมๆ กัน การรักษาจึงจะสามารถรักษาโรคให้หายได้

บทสรุป

การรักษาโรคที่ปรากฏในเภสัชชั้นธกะ มีขบวนการตั้งแต่การวินิจฉัยโรคตามอาการ ของโรค เมื่อวินิจฉัยได้แล้วก็หายาที่มีสรรพคุณตรงกับโรคมาบำบัดรักษา เป็นต้นว่าอาการ ของพระภิกษุชูปมอม หอมคล้ำ ชีตเหลือียง เส้นเอ็นขึ้นสะพรั่งเป็นการอาพาธที่เกิดในฤดู สารภ การวินิจฉัยคือ ไข้เหลือียง (โรคดีซ่าน) ตลอดจนรู้จักสาเหตุของการเกิดโรคจากการ เจ็บป่วยด้วยโรคต่างๆ มากมาย พระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตให้นำยามารักษา ซึ่งประกอบไปด้วยยาที่มาจาก น้ำมัน เช่น น้ำมันเลวหมี น้ำมันเลวปลา น้ำมันเลวปลาฉลาม น้ำมัน เลวหมู รากไม้ที่เป็นยา น้ำฝาดที่เป็นยา ใบไม้ที่เป็นยา ผลไม้ที่เป็นยา ยางไม้ที่เป็นยา เปลือ ที่ที่เป็นยา มูลโค ดินเหนียว กากน้ำย้อมดับกลิ่นตัวมาปรุงเป็นยารักษาโรคต่างๆ เช่น ยาหยอด ตา ยาป้ายตา ยานัต ตลอดจนการรักษาด้วยการสูดควัน สูดควันด้วยสมุนไพรต่างๆ จากนั้นก็ ได้นำยาเหล่านี้มาบำบัดรักษาโรคตามสรรพคุณของยา นอกจากการรักษาแล้วยังมีอาหารที่ เป็นยาในการส่งเสริมสุขภาพ เช่น ข้าวยาकु น้ำข้าวใส น้ำต้มเนื้อ น้ำต้มถั่วเขียวไม่ขึ้น น้ำต้ม ถั่วเขียวขึ้น เป็นยาและมีประโยชน์ 5 อย่าง คือ บรรเทาความหิว บรรเทาความกระหาย ทำ ให้ลมเดินคล่อง ชำระลำไส้ ช่วยย่อยอาหาร เป็นต้น

การรักษาโดยการผ่าตัด พระผู้มีพระภาคได้อนุญาตให้เป็นบางกรณีเท่านั้น คือ อนุญาตให้ภิกษุอาพาธเป็นฝีทรง อนุญาตน้ำฝาด ทรงอนุญาตอาบัต ทรงอนุญาตยาพอก ทรง อนุญาตผ้าพันแผล ทรงอนุญาตให้ชะด้วยน้ำแป้งเมล็ดผักกาด และทรงอนุญาตให้รมเพื่อทำ การรักษาแผล อนุญาตให้ผ่าตัดเนื้องอก ภิกษุที่อาพาธเป็นเนื้องอกยื่นออกมา อนุญาตให้ตัด ออกได้ด้วยวิธีดังนี้ ให้ตัดด้วยเกลือสำหรับแผลที่ไม่งอกให้ทาด้วยน้ำมัน และอนุญาตให้ใช้ผ้า เก่าสำหรับซับน้ำมันเพื่อรักษาแผลทุกชนิด ซึ่งพระผู้มีพระภาคทรงวางหลักการไว้ 4 หลักการ คือ แพทย์ผู้ทำการรักษา ผู้ป่วย ยา และสิ่งแวดล้อม การรักษาต้องดำเนินไปพร้อมๆ กัน การ รักษาจึงจะสามารถรักษาโรคให้หายได้

เอกสารอ้างอิง

- สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2542). *การแพทย์ยุคใหม่ในพุทธทัศน์*. กรุงเทพฯ: บริษัทธรรมสารจำกัด.
- พระมหานายม อุตตโม. (2547). *บาลีไวยากรณ์*. ขอนแก่น: บริษัทคลังนานาธรรม จำกัด.
- ยวดี จอมพิทักษ์. (2540). *รักษาโรคด้วยสมุนไพร*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ หอสมุดกลาง.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2546). *พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2542*. กรุงเทพฯ: บริษัทนานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่น จำกัด.
- หลวงเทพดรณานุศิษฐ์ (ทวี ธรรมธัช). (2556). *ธาตุบุปผีปีศาจ*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

